

Не могу а да не поменем и читав низ изванредних архитеката који су током протеклих четврт века сакралну архитектуру код нас извукли из тривијалности и епигонства и реализовали здања достојна своје намене и наслеђа, најчешће насупрот свим објективним околностима и упркос неразумевању и незахвалности. Међу таквима, прво место по броју и квалитету реализованих објеката заслужује (барем ја тако мислим и верујем) легендарни Предраг Ристић (звани «Пеђа Исус»), Раде Неимар нашег времена, аутор који ништа није заборавио, а свашта је научио и себе и своје колеге, а рекао бих и Цркву јер се и Црква има чему учити и научити. Уз њега, са појединачним (неки и многим) здањима, стоје Миладин Лукић, Михаило Митровић и Небојша Поповић, па сјајна и уклетна црква у Ђаковици Љубише Фолића и судбином сличан саборни храм у Приштини Спасоја Крунића, или Љубица Бошњак са одличним Храмом Васкрсења Господњег у Ваљеву, као и многи други које овде својом кривицом нисам поменуо, али које по добру памтимо и ја и други.

Посебну захвалност за помоћ и сарадњу током периода мог ангажовања на градњи Храма и на припреми ове књиге дугујем колегама са којима сам имао прилику и задовољство да радим и сарађујем: проф. др Војиславу Миловановићу, апсолутном посвећенику Храма, па јединственој, увек концентрисаној и свепамтећој арх. Дубравки Матовић, проф. др Боривоју Анђелковићу, арх. Вањки Бркићу, арх. Ђорђу Бобићу, арх. Николи Вучковићу, инж. Владети Матовићу, проф. др Срђану Жикићу, инж. Борису Глигићу, инж. Душану Прокопљевићу, инж. Душану Мирковићу, инж. Милораду Јовановићу, инж. Зорану Кецојевићу, инж. Борису Соломку и академском вајару Небојши Савовићу, па сјајном тиму младих архитеката лауреата годишње награде Инжењерске коморе Србије за истицање на почетку каријере, и то Ненаду Кошанину, Петру Слепчевићу, Маријани Пољовки и Мартину Пујићу, као и колегама који су оставили свој драгоцен траг на пројекту Храма у периоду који помињем, и то (азбучним редом презимена) арх. Ивани Аранђеловић, арх. Дивни Воиновић, арх. Александру Гавовићу, арх. Тамари Костић, арх. Зорици Крстић, арх. Јовани Крстић, арх. Милени Лазаревић, арх. Николи Митровићу, арх. Олги Митровић-Михајловић, арх. Ивани Петронијевић, арх. Јелени Радојевић, арх. Ивку Ракићу, тех. Ериху Склени, арх. Предрагу Стефановићу, арх. Јовану Топаловићу.... Не бих желео да пропусти да поменем и тим знаменитих конструктора (инжењере Војислава Марисављевића, Душана Арбајтера и Милутина Марјановића), као и изузетне колеге и стручњаке «Минел-Шредера» поч. Владимира Мајсторовића, инж. Братислава Вучковића и инж. Ану Дрндаревић. Најзад, историјски ауторски след Богдана Несторовића, Александра Дерока и Бранка Пешића вазда заслужује да се памти и поштује.

Онима које сам заборавно и нехотимице пропустио да поменем, искрено се извињавам.

Д. Ацовић,
Главни архитекта унутрашњег уређења Храма (2002-2011)

Обрадовах се када ми рекоше:
хајдемо у дом Господњи!
Псалам Давидов 122 (1)

ХРАМ НА БРЕГУ И ПУТОКАЗ ВЕРЕ

Зидање Храма је, правно и технички гледано, инвестициони подухват. У сваком другом погледу, то није ни инвестиционо ни техничко питање већ израз непоколебљиве вере!

Храм се гради да би се одала захвалност Створитељу и да би се потврдила припадност Његовом Закону. Граде га они који за тим имају и осећају потребу. Не граде га за себе, већ за све, и не за своје време, већ за искон. Храм се не гради да се покаже сопствено знање и памет, већ да се срцем, умом и душом изрази љубав и хвала Ономе кроз кога је све настало! Уложени дар и знање су оруђе и средство, не циљ градње.

Матија Бећковић је својевремено лансирао крилатицу „Ми градимо Храм, Храм гради нас!“ Како већ бива са крилатицама, ова се разлепршала и јавност готово да више и не зна њеног аутора. Она звучи као да је морао смислити неко јако давно, неко незнан ко је морао имати директан и привилеговани контакт са оним који свет гледа одозго, са висине са које се све види боље и јасније. Ми, који год да смо ти „ми“, заиста градимо Храм. Градимо га како знамо и умемо, често невешто, разбијено и растрзано, оптерећени сумњама и омразама, али га ипак градимо. Храм такође заиста гради нас, приморава нас да сами себе надрастемо, да одрастемо, да се препознамо и умиримо! Као што градимо упркос хаосу око нас, тако се и градимо упркос хаосу у себи. Како рече велики Августин: „Како у нама расте љубав тако расте и лепота, јер је сама љубав лепота душе“^[1], и тестира нас захтевајући „не да разумемо да бисмо веровали, већ да верујемо да бисмо разумели“! То је управо обрнуто од онога чему смо кроз одрастање и школовање подучавани, и проблем одупирања наметнутом обрасцу мора да се одрази и на процес разумевања циља и начина градње Храма Светог Саве.

Градња Храма је сакрални чин за себе и по себи. У сваком сакралном чину нужно је раздвојити суштину, садржај и циљ од техничког и занатског аспекта. Не зато што су инкомпатибилни, јер нису, већ зато што постоји хијерархија у којој ово друго служи оном првом, а не обрнуто. Појам „Храма на брегу“ илуструје став и веровање да сви путеви воде ка Храму и у Храм. Храм је на висини да би био путоказ и циљ, јак је и стамен као што је јака и стамена вера која га је саградила (*Бог нам је уточиште и сила, помоћник који се у невољама брзо налази*^[2]), простран да у себе прими заједницу верних. Храм је и жртвеник на коме се Богу приноси жртва, али је и сам жртва коју приносе верници; за жртву се не приноси оно што је вишак, већ оно у чему оскудевамо!

Зато Храм подижу они који верују и они који за вером трагају, а зидају га они који веру имају, а моле се за снагу. Јер, како неко једном рече, „Ми без Бога не можемо, Бог без нас неће!“

[1] *Quantum in te crescit amor, tantum crescit pulchritudo; quia ipsa charitas est animae pulchritudo.* (Августин, *Десет хомилија на тему Прве посланице Апостола Јована*, Tractate XXIX on John 7:14-18, §6)

[2] Псалам 46, 1. Чувена Лутерова химна то парафразира речима „*Ein feste Burg ist unser Gott, ein gute Wehr und Waffen*“. На црногорској Ратној споменици 1876/8, пак, пише „*Ти јеси крјепост и утвржденије моје*“.

Перспективни цртеж изгледа Храма Светог Саве, према постеру уз ванредно издање часописа "Интервју" (Цртеж арх. Б.Г. Мишић 1986.)

Несторовић, Дероко и Пешић, реализација изгледа Храма Светог Саве

Чињеница да ти пројекти нису сачувани у целости, као и нужна прилагођавања која су последица радикалних промена у технолошком концепту градње, разлог је због кога се велики део пројекта Несторовића и Дерока морао реинтерпретирати или надоместити. Међутим, као основ реализације и као коректив свих потоњих пројектантских интервенција, тај пројекат остао је до данас сасвим неспоран и пресудан, било да се ради о спољном или унутрашњем изгледу и функцији Храма Св. Саве на Врачару.^[12]

[12] Претходна два пасуса делимично су допуњени део ауторског текста објављеног у књизи *Храм Светог Саве у Београду*, I том, Православна реч, Београд-Нови Сад 2005.

Најзад, без обзира на суштинску идентичност сврхе и намене, разлика која се манифестује у погледу приступачности и величине богослужбеног простора мора битно утицати на организацију унутрашњег амбијента ако се жели постићи максимални „комфор“ за клирике и лаике обједињене заједничком молитвом или литургијским чином у једном простору. Тај „комфор“ подразумева да бројност учесника и објективна физичка ограничења или опструкције које потичу из бројности не утичу и не трансформишу суштину заједнице која комуницира са својим Творцем. За разлику од капеле, манастирске или парохијске цркве, саборна црква жртвује интимност верског чина и односа потреби манифестације заједништва мноштва и пропедеутичкој функцији коју епископска катедра мора поседовати како би се реч Истине посредовала и примала непосредно.

Поглед на наос, олтарски простор и северну галерију Храма Светог Саве са нивоа поткуполне галерије

Организација унутрашњег простора Храма Светог Саве последица је дугогодишњих и темељних испитивања и промишљања у којем су учествовале многе генерације, не слажући се увек између себе и унутар себе, осим у једном: Храм Светог Саве јесте заветни храм српског православног народа посвећен Господу и Његовом светитељу, а српском народном Заступнику и Молитвенику пред Престолом Творца – Светом Сави, првом архиепископу српском. То, само по себи, подразумева катедрални молитвени и литургички дом, великог капацитета и велике физичке проточности, са могућношћу да у својој унутрашњости омогући разне свечане и мање свечане функције које свака црква мора поседовати и обављати, и са потенцијалом да као црква и као духовни светионик шири светлост и Божију истину без престанка током дана, година и векова!

Поглед у куполу Храма, са конструкцијом поткуполне галерије и кружним отворима тамбура иза којих се протеже будућа галерија сталне изложбе о градњи Храма

*Замена медаљона са именом Светог
Саве из првобитног пројекта
варијантом хризмона*

*Моделовање рељефа са
златном мозаичком
испуном на каменим
бифорама*

Моделовање камене декорације са испуном од златног мозаика на венцу изнад синтронона

Иконостас са укошеним престоном иконама у Саборној цркви Св. Тројице у Чикагу; архитект је био Луис Саливен

Архиволте и капители трифора које деле проскомидију (односно ђаконикон) од простора олтара

Први аспект је дневно светло, које осветљава Храм споља на начин који одговара климатској зони, годишњем добу, периоду дана или локалним микроклиматским феноменима; над тим аспектом имамо ограничену контролу, и та контрола подразумева оријентацију, која је ограничена каноном, као и посебна архитектонска средства која дефинишу број и диспозицију отвора, углове и испаде на фасади, тремове, колонаде и структуре као што је егзонартекс и сл. Учешће дневног светла у ентеријеру Храма такође се не може занемарити, јер је већи део дневног литургичког живота у Храму осветљен дневном светлошћу, без обзира да ли је то разливена подневна блистава светлост без природних сенки, усмерени зрак који продире кроз полутаму, блага светлост смираја или зоре дана или драматична светлост олујног неба; сваки од тих дневних феномена мења слику унутрашњости Храма, исто онако као што мења и слику спољног света. То је светлост „дана који створи Господ“, добродошла и незаменљива у архитектури унутрашњег простора.

Други аспект је литургичко вештачко светло унутар Храма, које не служи само да осветли помрчину или нагласи место или детаљ вредан посебне пажње, већ је истовремено и нека врста приноса, дара, или чак сублимног симбола, као што су, на пример, восак и уље. Ово је домен који готово у свему излази изван ингеренција пројектаната и у целини припада домену канона и литургичке традиције и праксе. Баш зато што је суштински битан, то није предмет дизајна или естетике, то је фактор живе Цркве и пројектант га може и мора примити као дар и као привилегију свога задатка на градњи Храма.

Трећи аспект је вештачко светло којим истичемо битне спољне просторне и обликовне карактеристике Храма или га у тами издвајамо од непрозирног и скривеног да би био светионик, путоказ и позив онима који траже светлост у себи и око себе, у животу и у животу после живота! То је светло само донекле динамички флексибилан феномен, јер подразумева значајне техничке инсталације и читав низ услова и сагласности на нивоу заједнице и стручних служби локалне управе, што све заједно ограничава исказивање посебног у корист општег. У урбаној слици, овај аспект је посебно важан. Стога је у свим пословима око спољног осветљавања Храма сарађивано са градском управом Београда и њеним техничким и стручним службама. Као аутор решења и пројектант била је ангажована инж. Ана Дрндаревић из „Минел-Шредера“, чије су особље и стручњаци реализовали пројекат у техничком и пословном погледу.

Четврти аспект је вештачко светло којим се оживљава унутрашњост Храма, прилагођава амбијент одређеној литургичкој или техничкој функцији, акцентира или модификује естетски доживљај и ствара жељена атмосфера, од контемплативне до свечане, од сагледавања целине до доживљаја појединости. Ово светло има своје важно место у литургичкој функцији Храма, али има и посебну декоративну и утилитарну улогу која га чини изванредно битним за укупни доживљај унутрашњости Храма, за уочавање хијерархије простора и функција и, најзад, за општу безбедност и комфор оних који у Храму бораве по било каквом основу. И на овом пројекту радила је компанија „Минел-Шредер“, са својим стручним екипама из Београда, Брисела и Будимпеште.

Полазећи од тога да су коментари о другом и трећем аспекту на неки начин апсолвирани те теме, постоји извесна потреба да се осврнемо на преостала два аспекта и приступ њиховом решавању у Храму Светог Саве. У погледу третмана природне дневне светлости, став је заузет још у првом периоду наставка градње, када се проф. Пешић определио за прозирно и безбојно стакло унутар оквира и металног орнаменталног прозора и врата од елоксидираног алуминијума. Овај доста поједностављен концепт усвојен је од стране црквених органа и спроведен стриктно и без одступања. Тиме је питање дневног осветљаја и боје светлости разрешено, и више се на то није враћало. Природно дневно светло у условима осунчања у календарском распону од априла до октобра опредељује видљивост и колорит унутрашњег амбијента током дела литургијске године који не обилује концентрацијом великих празника, и највећим делом покрива дневни литургијски часовник. Четврти аспект решаван је озбиљно, са жељом да се пројектантима унутрашњег декоративног и функционалног осветљења постави веома прецизан задатак који ће им омогућити да сагледају и комплексност и последице предложених и примењених решења, па из тог разлога верујемо да је добро да цитирамо један део Пројектног задатка у итерацији насталој после формулисања Програмских захтева Главног архитекте из 2008. године, елабората достављеног од стране Пројектанта априла 2009, примедби Главног архитекте и Инвеститора на достављени елаборат из маја 2009, те заједнички дефинисаног става Главног архитекте и Инвеститора из јуна 2009. године.

Програмски захтеви

Дефиниције

Функционисање Храма Светог Саве подразумева:

- 1.00 литургијска и друга богослужења
- 2.00 повремене функције небогослужбеног садржаја
- 3.00 сервисирање потреба посетилаца Храма изван богослужења
- 4.00 одржавање Храма

1.00= Литургијска и друга богослужења подразумевају:

- 1.10 вечерња и повечерја, јутрења и часове
- 1.20 литургије
- 1.30 службе наречења, обручења и венчања
- 1.40 службе крштења
- 1.50 службе и отпусти за упокојене
- 1.60 службе монашког, презвитерског и ђаконског наречења, произвођења, хиротесије и хиротоније, устоличења и монашења

1.70 изузетне и ванредне службе: причислење синаксару светих, крунисање, владарско миропомазање, државне сахране

1.80 службе посебног епископског или презвитерског карактера (молебани, варење светог мира, освећења воде, приношења и узношења славских дарова)

1.90 службе освећења икона, одежди, сасуда и сл.

1.99 све остале литургичке и богослужбене активности

2.00 повремене функције небогослужбеног садржаја подразумевају:

2.10 предавања и промоције

2.20 концерте духовне музике

2.30 масовне скупове који се држе на основу благослова надлежног архијереја

3.00 сервисирање потреба посетилаца Храма изван богослужења подразумева:

3.10 пријем посетилаца (молитвене потребе, туристи, организоване посете)

3.20 информације о Храму, службама и функцијама и о задужбинарима

3.30 асистенцију медијима

3.40 указивање хитне и неодложне помоћи у случају акцидента или инцидента

4.00 Одржавање Храма подразумева:

4.10 све врсте послова на дневном, недељном, месечном или семестралном одржавању унутрашњег простора Храма

4.20 све врсте техничких интервенција на објекту, делу објекта, опреми или инсталацијама и уређајима унутар Храма

Режим рада расвете

Режими рада расвете су:

1. Најсвечанији
2. Свечани
3. Свечани наменски
4. Локални^[96] наменски
5. Редовни
6. Ванредни

[96] Под „локалним“ се мисли на службе које се обављају у делу Храма (на пример у Цркви Св. кнеза Лазара или у Параклису Светих Ермила и Стратоника, у крстионицама, заједничком простору у подземној етажи, и сл.)

